

Mélyen, nagyon mélyen

Beke Zsolt 2016 Nov 24. - dunszt.sk

Október 28. óta játsszák a komáromi Jókai Színház és a kassai Thália Színház közös produkcióját, a Bányavakságot (fennállásuk óta ez az első közös előadásuk). Nem véletlen, hogy a két színház éppen ezt a művet választotta együttműködése tárgyául a közös programként a megosztottságot és a **(negatív) identitást körüljáró évadban**, a szlovmagy kultúrában pótolva ezzel egy kínzó hiányt. Nem tudom, van-e ma olyan darab, amely a nemzetiségi identitás és politikai ideológia kérdését alaposabban körüljárja, mint Székely Csaba műve, amely most Czajlik József rendezésében látható.

Lax Judit, Benkő Géza, Fabó Tibor, Tóth Tibor

És igen, jöhetne egy kör arról (ha számon lehetne az ilyesmit kérni), hogy a szlovmagy közeg miért csak kullog megint valami után, hogy az irodalmi szövegekben megjelenő ideológiakritika, ha létezik, miért annyira áttételes, vagy más, általánosabb tárgyú, és néha: miért annyira ideologikus (az ideológiamentesség, azért lássuk be, elképzelhetetlen). Ha valaki a szlovmagy térség nemzeti identitása alakulásának történetére kíváncsi, már ami a legutóbbi időket illeti, Grendel Lajos New Hont-regényei óta nem nagyon talál irodalmi szöveget róla, Grendel regénytrilógiája pedig 1999 és 2005 között íródott, azóta pedig jócskán megváltozott az ideológia, annak tálalása és a következményei is.

Vagy leveheti a polcról Hunčík Péter Határeset című regényét, ez azonban Ipolyság történetén keresztül inkább a mai helyzet történelmi előképét vázolja fel. Vagy épp szlovák könyveket olvashatnak az e téma iránt érdeklődők, például Vladimír Balla a kétnyelvű Érsekújvár inspirálta, inkább az egzisztenciális problémákat firtató elbeszéléseit (több kötete is elérhető magyar nyelven). Vagy éppen Daniela Kapitáňová Komáromban játszódó, Samko Tále: Könyv a temetőről című kötetét, amely Mészáros Tünde kiváló fordításában már szintén olvasható magyarul is. Ebből az tudható meg a fogyatékos elméjű elbeszélő szűrőjén át, „alsó kameraállásból”, hogy a gyerekkor (ideológiai) rendje, a kommunizmus, az akkori, élére állított „normalitás” mint valami alapvető életszükséglet miként válik a sovinizmus, a homofóbia, az átlagtól való eltérés elutasításának, illetve egyfajta mítoszburokban élt élet vágyának forrásává.

A Bányavakság „felső kameraállásból” mutatott történetének helyszínén mindez már adott. Működik a rend. Az a rend, amit ma Közép-Európában rendnek tartanak, ami a dolgok maradéktalan elrendezése utáni gyerekes vágy (nosztalgia, mítoszok) és az önző gerinctelenség vegyülékéből született. Megy a mutyi, az erősebbnek szinte mindent szabad, az új generáció kezét elengedik, a fejlesztés és az állami

szervek magáncélokot szolgálnak, csak az számít, ki mögött kik és mennyien állnak, nő az alkoholizmus, a munkanélküliség, de szép a magyar táj – ismert képlet. Közeleg azonban a választás, s a polgármester, Ince alkoholizmusa, valamint feleségének és fiának feldolgozatlan halála megváltoztatja az erőviszonyokat. A korábbi erős ember, aki miután a helyi plébános zaklatta lányát, levágta annak nemi szervét, és akinek testvére, Iringó fogpasztává verte elviselhetetlen férje fejét – most képtelen szembenézni a maga és a faluja valós helyzetével. Ráadásul van egy új kihívó is, Izsák, aki új ideológiával, új mítoszokkal jelentkezik, s ami a lényeg: nagyobb és nyersebb erővel bír. Mert ő Magyar.

Fabó Tibor és Vasvári Emese

Az szerencsére nyitva marad a darabban, hogy mindezt meggyőződésből vagy éppen hideg politikai játszmaként teszi ilyen erőteljesen (erre az eldöntetlenségre talán még rá lehetne tenni egy lapáttal a karakter felépítésekor). (Kicsinyes) hatalmi harcról van szó megspékelve túlpörgetett nemzeti ideológiával vagy éppen fordítva, egy eleve a kizárásra épülő ideológia következetes, ám olykor nem éppen tisztességes eszközökkel történő uralomra juttatásáról? A másik oldalon, ahogy nő a feszültség a jelenlegi polgármesterben, úgy lesz egyre nemzetibb ő is. Bár az elején még egy román nyomozót hív, hogy ellenfelét, Izsákot félreállítsa. Végül azonban Florin, a nyomozó Ince mutyjait is sorra keríti, így ő lesz az, akire „aresztálás”, letartóztatás vár. Sarokba szorulva, érvek híján jöhet a – végső soron önleplező – gyűlölet: „Elvettétek az iskoláinkat, kifosztottátok a templomainkat, meggyaláztátok az otthonainkat. Elloptátok Erdélyországot, s azt kérded, miért utállak. És most tőlem is mindent elveszel.” Hogy aztán jöjjön a történelmi sérelmek sora abba a dilemmába torkollva, hogy vajon az anyafarkas faszát melyik nemzet is szokodja. Majd Izsák paródiába illő kérdése: „(kenyérrel a szájában) Már bocsánat, de a nemzeti sérelmeket vagy az anyafarkas faszának kérdését vitatjátok mostan?” És ha már belefutottak a nemzeti hőzöngés zsákutcájába (meggyőződésből?, zsigerből?, politikai játékból?...), a dráma ez esetben is jól funkcionáló szabályai szerint meg is kell ölni a betolakodót. Nem számít majd semmi, az sem, hogy lányát, Izabellát megalázza, tárgyként használja Izsák (de Iringó is). Ez az idegennel szembeni düh az, ami új hierarchiában ugyan, de összehozza Incét és Izsákot, lemerülve a (határon túli) magyarság mélypontjára, ahol csak a rombolás, a morál teljes elvesztése és a tényeket nélkülöző, életidegen mítosz és a benne való hit marad.

A legutóbbi idézetek pedig már a darab ironikus-parodisztikus nyelvéhez vezetnek át minket. Szlovákiai nézők számára eleve különös ízt adnak az erdélyi szavak, szókötések. Az ezekben rejlő irónia máshogy és máskor is átjön, vagy éppen nem, mint a más magyar dialektust beszélők számára. Mindezt román szavak egészítik ki – de ezek sem okoznak problémát, érthetőek, kikövetkeztethetőek. Amit hordoznak, az a tragikomikus, egyszerre a vásári komédiákat idéző, ugyanakkor reflektált, másrészt nagyon komoly, drámai, olykor pedig a legfinomabb iróniát működtető jelentéstartalmak – mindenki számára a maga módján hozzáférhetőek, még ha az általam látott előadáson némelyik mintha bent is ragadt volna.

Ahogy a díszletben is mintha néhány ötlet bentragadt volna. Az egyébként pragmatikus minimáldíszlettel berendezett színt hátulról záró áttetsző vászon a darab elején és végén egy szürreális képhez nyújt háttérrel, a szereplők libajelmezben járnak-kelnek a színpadon, illetve mögötte, s ilyenkor a vásznon árnyjátékként látszódik alakjuk. A nyitó és záró jelenet között pedig néhány vetített szimbólum, de főleg egy-egy jelenethez köthető kulcsszavak olvashatók rajta. Trash üzemmódban sem működnek ezek a feliratok, írásképük gagyisága sem, de

szavakként sem tesznek hozzá a darabhoz, s ezzel kicsit tanácsstalanná teszik a nézőt a vászon szerepével, annak kihasználtságával kapcsolatban is.

A Bányavakságban fontos háttérelemként vonul végig a liba motívuma. A játszott változat abban tér el az írottól, hogy előbbinek az elején is feltűnik ez a motívum a fentebb leírt módon. Vagyis még erősebb nyomatékot kap – ugyanakkor emiatt nagyobbak lesznek az elvárásaink is, amit viszont már nem bír el a darab. A háttérben maradva a libamotívum a Bányavakság szerkezetének egyik támasza és új értelmezési utakat nyitó eleme, finoman jelez egy Ince gyerekkori élményéből táplálkozó ellenszenvet: „Gyermekkorában a libák megcsipkedték a hátsó fertályát neki, azóta ha reájön az ötperc, megkergeti őket.” S mikor zárásként libagágogás formájában feltűnik az írottban, jelzi a kiúttalanságot, a berögződött rossz viselkedési minták kitörölhetetlenségét. Azt jó ötletnek tartom, és látványos is, hogy a szereplők libajelmezt vesznek fel, és így a freudiánus szálát erősítve mutatnak rá az Incéhez való viszonyuk egyik fő vonására, illetve a szóban forgó kiúttalanságra és kitörölhetetlenségre. Azonban ezzel a dupla kiemeléssel az elején és a végén, amit még a darabot keretező jelenetekben a zene idegensége is kiemel, valami felvetődik, azonban ott is marad terméketlenül lebegve.

Hogy a leírt, talán túlhangsúlyozott kritikus megjegyzések ellenére kitűnő és jól színpadra állítható szöveggel, illetve jó előadással van dolgunk, mutatja, hogy a három legtöbbet színpadon lévő szereplő, Ince, Iringó és Florin a megjelenített rövid történet ellenére is komplex személyiségként mutatkozik meg, alapvető és természetes széttartásában is egységesként. Sokat segít ebben a darab nyelve, a cselekmény fókuszáltsága, az átgondolt szerkezet, de a késleltetés eszközének használata is: fokozatosan derül ki számunkra például, hogy az egymást állandóan szapuló testvérpárt, Iringót és Incét milyen bűnök és egymásrataltságot is tartják össze. Másrészt pedig az a beszédmód, gesztuskészlet, testtartás is hozzájárul a komplexitáshoz, amit például az Iringót alakító Vasvári Emese olyan bravúrosan kézben tart.

Legyen hosszú a két színház közös útja.